

Raziskovalna naloga
Osnovna šola 8 talcev Logatec

LEDARSTVO V DOLNJEM LOGATCU

Raziskovalno področje: etnologija

Mentorica: Bibijana Mihevc

Avtorici: Dolores Klavžar
Ana Skvarča

Logatec, 2004

Zahvala

Raziskovalno nalogo sva opravljali na Osnovni šoli 8 talcev v Logatcu pod mentorstvom ge. Bibijane Mihevc, prof. geogr. in soc. Za njen trud se ji najlepše zahvaljujemo. Za sodelovanje se zahvaljujemo tudi ge. Branki Kogoj Jaksetič, prof. kemije, ki nama je omogočila laboratorijsko delo ter g. Andreju Mihevcu, ki nama je pomagal pri pripravi fotografij in skic. V veliko pomoč pa so nama bili tudi najini sogovorniki iz Logatca - g. Matko Čuk, ga. Pavla Čuk, ga. Marija Gorjanc, g. Franc Kogoj, g. Jože Korošec, ga. Marija Meze, g. Andrej Mihevc, g. Franc Mihevc, ga. Marija Musec, g. Vlado Rožmanec in slaščičar g. Aliji Nuhi, ki živi sedaj v Ljubljani. Iskrena hvala tudi njim.

Ana in Dolores

POVZETEK

Pred iznajdbo hladilnikov so hitro pokvarljiva živila in pijačo hladili s pomočjo naravnega ledu. Pridobivali so ga v kraških jamah, na potokih, jezerih... S pomočjo literature sva se seznanili z ledarstvom na treh že raziskanih območjih Slovenije – na Trnovskem gozdu, v okolici Hrpelje in Kozine ter v Žireh in ga primerjali z ledarstvom v Dolnjem Logatcu, kjer doslej o tej že opuščeni dejavnosti ni bila opravljena še nobena raziskava, zato sva se lotili dela podali z zelo malo gradiva. Največ so nama o ledarstvu povedali sogovorniki, ki so pri ledarstvu na kakršen koli način sodelovali. Ugotovili sva, da je bilo ledarstvo prisotno do 60-ih let 20. stoletja tudi v Dolnjem Logatcu. Led so pridobivali le za domačo uporabo. Preden popolnoma izgine spomin na že minulo dejavnost, bi bilo potrebno raziskati še sosednje kraje, kjer je verjetno pridobivanje, skladiščenje in uporaba ledu potekalo na podoben način.

V Dolnjem Logatcu sva odkrili lokacije pridobivanja ledu, način sekanja, skladiščenja in uporabe ledu. Žal pa ni ohranjene nobene ledenice več.

SUMMARY

Before the invention of mechanical refrigeration some food and drinks were cooled with natural ice. It was harvested in karst caves, streams, lakes... With help of literature we got to know ice-making in three already explored areas of Slovenia – the Trnovski gozd, proximity of towns Hrpelje, Kozina, and Žiri. We then compared it with ice-making in Dolnji Logatec, where so far no reports of this abandoned craftsmanship were made. We therefore went on to research with relatively little information. Our main source of information on the topic were people, who were in some way involved in ice-making.

We came to conclusion, that ice-making was present also in Dolnji Logatec up to 60s in 20th century. It was however intended for home use only. We managed to find locations where the ice was harvested and how, where it was stored and how it was used. Unfortunately we did not find any preserved ice-storage.

Before the memory of today abandoned craftsmanship completely dies of it would be necessary to explore other places in Notranjska region, where harvesting, storing and use of ice was probably done in a similar fashion.

KAZALO

I	UVOD	4
II.	O LEDARSTVU V SLOVENSKI STROKOVNI LITERaturi	6
	1. Pridobivanje ledu iz ledenih jam na visokih kraških planotah od druge polovice 19. do sredine 20. stoletja	6
	2. Ledarstvo v okolici Hrpelj in Kozine od konca 19. do sredine 20. stoletja	9
	3. Ledarstvo v Žireh in okolici od konca 19. do sredine 20. stoletja	16
III.	LEDARSTVO V DOLNJEM LOGATCU	19
	1. Naravni pogoji za nastajanje ledu v Dolnjem Logatcu	19
	2. Pridobivanje ledu v Dolnjem Logatcu	22
	3. Skladiščenje ledu	27
IV.	UGOTOVITVE RAZISKAVE O LEDARSTVU V DOLNJEM LOGATCU	31
V.	ZAKLJUČEK	33
VI.	VIRI IN LITERATURA	34
VII.	SEZNAM SLIK	35

I. UVOD

Danes se nam zdi popolnoma samoumevno, da imamo v stanovanju hladilnik, v katerem hranimo živila, in morda tudi zamrzovalnik, v katerem zamrzujemo živila za daljši čas. Pa ne samo to – danes lahko doma v katerem koli letnem času naredimo led. Ali je bilo tako tudi v preteklosti? Še ne tako dolgo nazaj temu ni bilo tako! Hladilniki so se po naših gostilnah, mesnicah, slaščičarnah, domovih v večjem številu pojavili v 60-ih letih prejšnjega stoletja, pred tem pa je bila pomembna, danes že skoraj v celoti pozabljena, dejavnost **ledarstvo**.

Pri raziskovanju ledarstva v Dol. Logatcu in okolici sva pod vodstvom mentorice izhajali iz napotkov za izdelavo raziskovalne naloge, pri čemer sva se ves čas zavedali, da to pomeni:

- izbrati raziskovalno področje in temo;
- razmišljati o zastavljeni temi;
- pregledati dosedanje raziskave o izbrani temi;
- zbrati podatke, jih obdelati in prikazati;
- naučiti se pri tem različnih metod dela;
- oblikovati zaključke in predstaviti razpravo.

Pri izbiri raziskovalnega področja in teme raziskave sva se zavedali tudi tega, da je poleg vsebine in želje, dobro opraviti raziskovalno delo, zelo pomembna tudi izkušnja, ki si jo bova pridobili z raziskovalnim delom in izdelavo naloge.

Že takoj na začetku se je izkazalo, da najina raziskovalna tema sega na več raziskovalnih področij – etnologijo, zgodovino, geografijo in nazadnje naju je delo pripeljalo še do kemije. Za cilj sva si zastavili odgovor na vprašanje – kako je bilo nasploh s hlajenjem, shranjevanjem hitro pokvarljivih živil in izdelovanjem sladoleda pred uporabo danes nepogrešljivih hladilnikov. Posebej pa sva želeli ugotoviti, kako je bilo pred iznajdbo oz. množično uporabo hladilnikov v Dolnjem Logatcu in bližnji okolici.

V literaturi sva zasledili, da je naredil prvi hladilnik za domačo uporabo K. von Linde leta 1879 v Nemčiji. Poganjal ga je majhen parni stroj, ki je črpal hladilni plin. Leta 1923 pa sta B. von Platen in C. Munters (Švedska) izdelala prvi električni hladilnik. (4)

Doslej sva pri nas slišali le za sekanje in uporabo ledu iz ledenih jam na Trnovskem gozdu, od koder so led vozili v Trst in nekatera druga mesta. Vedeli sva tudi to, da je bila za nekatere ljudi na tamkajšnjem področju to pomembna dejavnost, s katero so dodatno zaslužili, ničesar pa nisva vedeli o oskrbi z ledom v Logatcu. Zastavili sva si številna vprašanja - od kod so dobivali led mesarji, gostilničarji, slaščičar v Logatcu? Kdo jih je oskrboval z ledom? Je bilo morda v času pred uporabo hladilnikov tudi v Logatcu in okolici za nekatere sekanje ledu pomembni vir zaslužka? Kje in kako so led shranjevali v Logatcu? So ga morda prodajali tudi drugam...?

Ko sva natančneje opredelili raziskovalno temo, sva se lotili pregleda literature. Ugotovili sva, da je bilo doslej v Sloveniji o tej temi zelo malo raziskanega in napisanega. Za področje Logatca in bližnje okolice pa nisva v literaturi našli prav ničesar. Izhodišče dela je bilo torej, pregledati literaturo o oskrbi z ledom v že raziskanih področjih Slovenije in s terenskim delom v domačem kraju ugotoviti, kakšen pomen je imela ta dejavnost v Logatcu, v kakšnem obsegu je sploh bila prisotna in koliko se je razlikovala od drugih, doslej raziskanih področij. Edini vir podatkov za Logatec in okolico so bili domači informatorji ter ogled terena.

Uporaba naravnega ledu za hranjene živil in izdelovanje sladice je znana že iz antike. Izdelovanje ledu je postalo mogoče šele s pojavom elektrike oz. iznajdbo hladilnika. Pred tem so morali naravni led, ki je nastal v zimski polovici leta, na poseben način shraniti in ohraniti tudi v topli polovici leta. **Sklepali sva (postavili sva hipotezo), da je imel tudi Dolnji Logatec pred pojavom hladilnikov za shranjevanje živil in izdelovanje sladoleda razvito ledarstvo - vodne površine za pridobivanje ledu in ledenice za shranjevanje ledu, kjer so ohranjali led za potrebe mesarjev, gostilničarjev in slaščičarjev. Zanimalo naju je tudi, ali je bilo ledarstvo razvito le za potrebe kraja ali pa so led vozili še drugam.**

II. O LEDARSTVU V SLOVENSKI STROKOVNI LITERATURI

Ko sva prebirali literaturo in iskali podatke o ledarstvu na našem ozemlju, sva ugotovili, da so doslej v strokovni literaturi objavljena tri raziskana območja v Sloveniji, kjer je bilo ledarstvo gospodarsko pomembna ali pa dopolnilna dejavnost:

- a) **območje Trnovskega gozda z ledenimi jamami**, iz katerih so vozili led za prodajo v Trst, Gorico, na Dunaj, v Aleksandrijo... že v drugi polovici 19. stoletja;
- b) ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja je za oskrbo Trsta z ledom postalo pomembno še drugo, danes prav tako raziskano območje - **Hrpelje, Kozina in okolica**;
- c) **Žiri in okolica**, kjer so led pridobivali le za potrebe domačih gostilničarjev in mesarjev, niso ga pa, tako kot v prvih dveh primerih, vozili prodajat v druge večje kraje.

1) Pridobivanje ledu iz ledenih jam na visokih kraških planotah od druge polovice 19. do sredine 20. stoletja

Sredi obširnih gozdnatih kraških planot Snežnika, Kočevskih gozdov, Javornikov, Hrušice in Trnovskega gozda so številna brezna in jame. Ker se v njih celo leto zadržujeta led in sneg, so jih poimenovali ledenice. Na teh planotah je življenjska nuja in želja po zaslužku prisilila domačine, da so v številne od njih uredili poti ali jih opremili z lestvami, saj se je v njih nabrala za brezvodne pokrajine dragocena snov - led in sneg. Sprva so jih uporabljali le oglarji, gozdarji in pastirji. Led so topili za pitno vodo, z njim pa so si tudi hladili in dalj časa ohranjali pokvarljiva živila. (9)

V drugi polovici 19. stoletja, potem ko so na planotah zgradili gozdne ceste, pa so lahko led sekali in vozili v dolino, zlasti na primorsko stran, v Trst, kjer je bila potreba po njem velika. Tako so te jame že tedaj imele važen gospodarski pomen pri preskrbovanju bližnjih in daljnih krajev z ledom, zlasti najbolj znana ledena jama na Trnovskem gozdu - Velika ledena jama v Paradani. Do vhoda v jamo je bila zaradi koriščenja ledu narejena posebna cesta, ki še danes olajša pristop obiskovalcem. Led so sekali v vhodnem delu jame in ga odvažali v sodih. (9)

O pomenu ledenih jam v drugi polovici 19. stoletja na Trnovskem gozdu je že leta 1950 v reviji Proteus pisal vrhniški jamar Ivan Michler. V članku avtor omenja K. Czörniga, ki

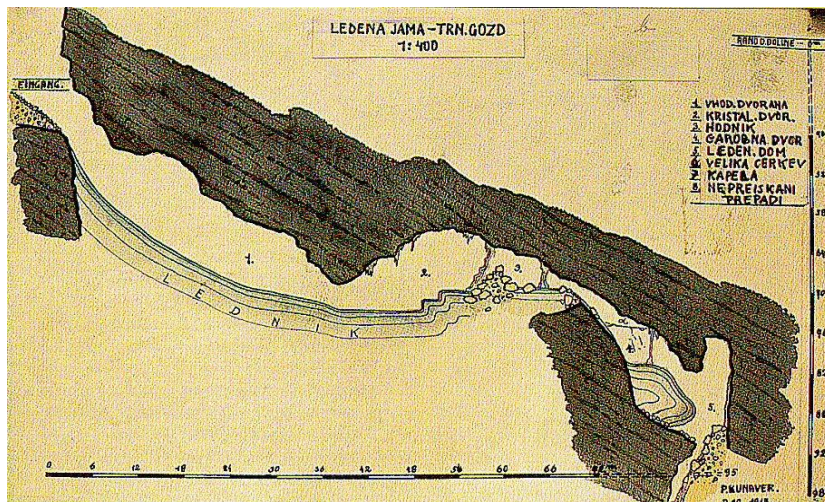
opisuje v knjigi *Das Land Görz und Gradiska* (Dunaj, 1873) odvažanje ledu iz ledenih jam Trnovskega gozda v Gorico, Trst, Italijo in celo v Egipt, v Aleksandrijo. (8)

Ivan Michler v istem članku omenja tudi poročilo revirnega gozdarja I. Aichholzerja iz leta 1878, ki navaja, da so ledene jame prava narodna skladišča ledu v dobi milih zim, ko ga povsod primanjkuje. Pozimi leta 1863 so ga zvozili s Trnovskega gozda in Nanosa z vozmi in po železnici v Trst. Tu so led najprej razdrobili, nato pa spravili v sode. Te so postavili v večje sode, vmesni prostor pa zapolnili z žaganjem in soljo. Tako vskladiščen led so vozili s parniki v Aleksandrijo. Tam so prodajali 50 kg ledu po 5 do 6 goldinarjev ali celo za več. Če je bilo vreme ugodno, je prispel tovor na cilj brez izgub. Če pa je na poti začel pihati močan široko, je lahko znašala izguba 30 do 40 %. V mili zimi leta 1873 so izvozili precejšnje količine ledu tudi na Dunaj in v Budimpešto. (8)

Lastniki so ledene jame oddajali v najem za več let. Letna najemnina za izkoriščanje ene ledene jame je znašala 250 do 500 goldinarjev. Poleg najemnine so morali najemniki plačati cestne davščine na gozdni mitnici - za vsak voz še 1 goldinar in 50 krajcerjev. Pridobivanje in spravljanje ledu iz jam na površje je bilo preprosto, a zelo naporno delo. V jamah so sekali 10 do 20 kg težke kose, ki so jih v košu na ramah nosili po lesenih lestvah iz jame. Drobir, ki je ostal pri nakladanju, so zmetali na kup in v globelih je ponoči ponovno zamrznil v kepo. (8)

Ivan Michler je jeseni leta 1917 raziskoval Veliko ledeno jamo v Paradani za avstro-ogrsko vojsko na Soški fronti. Vojaki so sekali led za vojaške kuhinje ter črpali vodo z motorno črpalko na površje. (8) Med 1. svetovno vojno so namreč tedanje vojaške oblasti ustanovile posebno jamarsko enoto, ki je raziskovala ledene jame v zaledju Soške fronte zaradi oskrbe vojakov na fronti z vodo in ledom. (9)

Ko so se ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja pojavile v okolici Hrpelj in Kozine umetno zgrajene ledenice, v katere so skladiščili led iz kalov, so s Trnovskega gozda led izvažali le še v Gorico. Trst so namreč že zalagali z ledom iz omenjenih ledenic okrog Kozine in Hrpelj. (8)

Slika št. 1: Velika ledena jama v Paradani. Risba je nastala med 1. svetovno vojno. Njen avtor je geograf Pavel Kunaver (1889-1982), ki je raziskoval jamo z znanim speleologom Ivanom Michlerjem (1891-1982). Kasneje jo je dopolnil le še s slovenskimi podnapisi. (9).

Bolj natančno o tedaj že posodobljenem postopku sekanja in pridobivanju ledu iz Velike ledenice v Paradani na Trnovskem gozdu sredi 20. stoletja piše v jamarskem zapisniku Katastra JZS (5.10.1951) tudi Egon Pretner :»Tam, kjer se konča vozna pot v dolino, je stal motor, ki je vlekel vagonet žične železnice iz jame ven. Podjetje »Rastlina« iz Šempetra pri Gorici je zgradilo cca 100 m dolgo žično železnico od konca ceste v dolini do grla med vhodno dvorano in drugo dvorano. Vagonet prinese naenkrat cca 200 do 250 kg ledu in ga izprazni naravnost na kamion. Delavci so povedali, da so začeli z delom začetkom julija 1951 in da so izvozili do sedaj približno 120 ton. Led rabijo za hlajenje pošiljk sadja v Avstrijo in Anglijo. Če se vrnejo prazni vagoni v 4 ali 5 dnevih nazaj, je v njih še nekaj ledu. Ta led se ne topi tako hitro kakor umetni led.« (13)

Povsem pa so led v Veliki ledeni jami v Paradani in v drugih jamah nehali izkoriščati šele v šestdesetih letih z množičnim pojavom hladilnikov. (9)

Domnevava, da je podobno potekalo pridobivanje ledu tudi iz drugih manjših jam in brezen na Hrušici ter na ostalih visokih kraških planotah. Ko sva iskali podatke o oskrbi Logatca z ledom z najbližje kraške planote Hrušice, sva v razgovoru z g. Jožetom Bolčino izvedeli le to, da so do konca 2. svetovne vojne vozili led iz bližnjega 35 metrov globokega Bolčinovega brezna v Logatec, na Vrhniko, v Postojno. Led so iz brezna dvigovali s pomočjo škripca. Danes v breznu ni več ledu, le sneg obleži še dolgo v pomladanskih mesecih.

2. Ledarstvo v okolici Hrpelj in Kozine od konca 19. do sredine 20. stoletja

Drugo raziskano območje, kjer se je ta dejavnost razvila ob koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja kot pomembna gospodarska dejavnost, je področje med Kačičami, Krvavim Potokom, Markovščino in obrobjem Brkinov. V literaturi sva zasledili delo Katje Hrobat in Boštjana Bugariča ter omembo, da je v okolici Lokve in Divače ledarstvo raziskoval tudi Darij Humar iz tedanjega Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica. (15) K. Hrobat in B. Bugarič sta proučevala ledenice na območju, ki je dopolnjevalo oskrbo Trsta z ledom, ki je dotlej dobival led le iz ledenih jam visokih kraških planot, zlasti Trnovskega gozda. (2, 15)

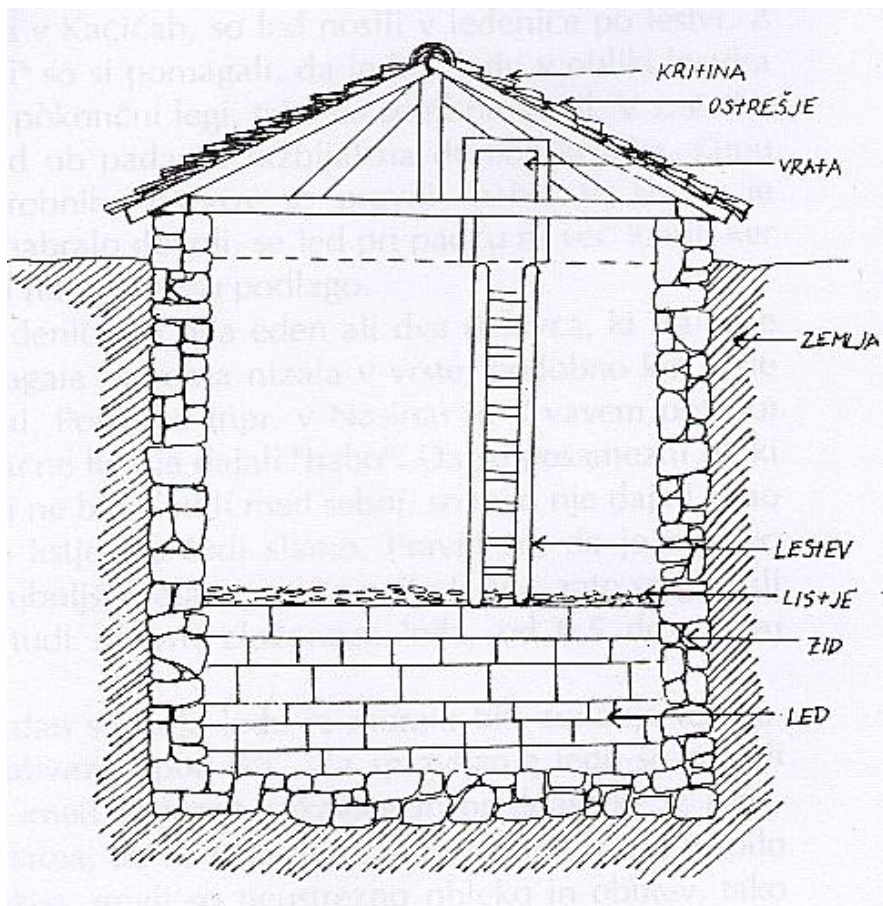
Na osnovi ustnega izročila sta ugotovila, da se je v teh krajih ledarstvo pričelo v 19. stoletju in trajalo do prve polovice 20. stoletja. Ljudje so se z njim ukvarjali, ker so iskali dodatni zaslužek, saj je bilo povpraševanje po ledu vedno večje, hitro se je večala tudi industrijska proizvodnja piva. Leta 1820 je v Senožecah začela obratovati prva pivovarna ADRIA, katere lastnika sta bila brata Holt, od leta 1894 pa je podjetje prevzela domača rodbina Dejak. Po pripovedovanju domačinov so bili bratje Dejak lastniki štirih skladišč ledu, eno izmed njih je bilo v Hrpeljah. Pomagali so pri financiranju gradnje nekaterih ledenic in se obvezali, da bodo ves pridobljeni led od kmetov odkupili vsako leto. (15)

V okolici Hrpelj in Kozine so led, ki so ga čez zimo in pozno jeseni shranjevali v ledenicah, v toplejših mesecih z vozovi tovorili večinoma v Trst in ga tam prodajali. Nekateri so z ledarstvom dobro zaslužili. (15)

Avtorja opisujeta pridobivanje ledu iz največkrat umetno narejenih in v zimskih mesecih zamrznjenih kalov v okolici Hrpelj in Kozine. Kal je primorska beseda za umetno narejen prostor s stoječo vodo, ki je tudi edina površinska voda na propustni kraški podlagi. Ledarstvo je bilo skoncentrirano le v širši okolici Trsta, na kraškem območju, kjer so bili za to naravni pogoji. (2) Notranjost dežele je bila z razvijajočim se pristaniščem Trstom vse bolj prometno povezana in razvoj mesta je bil velik. Vse večje je bilo tudi povpraševanje po naravnem ledu, kajti umetnega še niso poznali. Brkinski in kraški kmet sta se zaradi nedonosnosti svojih majhnih kmetij in zaradi takšnega povpraševanja po ledu oprijela nove, neagrarne, nekmetijske dejavnosti - pridobivanja ledu ali ledarstva. (15) Tako so slabe razmere za kmetijstvo prisilile kmeta, da se je zaradi zaslužka vključeval v druge dejavnosti in pri tem izkoristil potrebo velikih mest po hlajenju in ohranjanju živil in pijač. Nastala je trgovina z

ledom, ki so ga zbirali in shranjevali v posebnih objektih - ledenicah. V tem prispevku sta avtorja opisala:

- **tipe ledenic,**
- način **pridelave oz. pridobivanja in skladiščenja ledu,**
- način **prevoza** ledu v Trst,
- **popisane** pa so tudi domačinom znane ledenice v obravnavanih krajih (evidentiranih je bilo 80 ledenic od domnevno ok. 100 ledenic, ki naj bi tu delovale še ob koncu tridesetih let 20. stoletja. Ledenice, ki so v večini propadle pred prvo svetovno vojno, so slabo ohranjene. Ponavadi so ohranjeni samo spodnji deli, redko zgornji zunanji del z vrati. (2)

Slika št. 2: Prerez ledenice - rekonstrukcija (2)

Trst je potreboval velike količine ledu za mesto in preprodajo v Koper, Tržič, Benetke, zato se je na tem območju povečala gradnja ledenic. Pomembni vzrok za razvoj ledarstva v 19. stoletju pa je bil v industrijski proizvodnji piva. Da bi se led v toplih mesecih čim bolj ohranil,

je bilo potrebno zgraditi primerno skladišče - ledenico. Na raziskanem območju sta avtorja zasledila tri vrste ledenic: ledenice **kvadratnega** tipa, ledenice **tunelskega** tipa in ledenice **okroglega** (cilindričnega) tipa. Ugotovila sta, da je ta zadnji, okrogli tip ledenice bil tudi najbolj razširjen. (15)

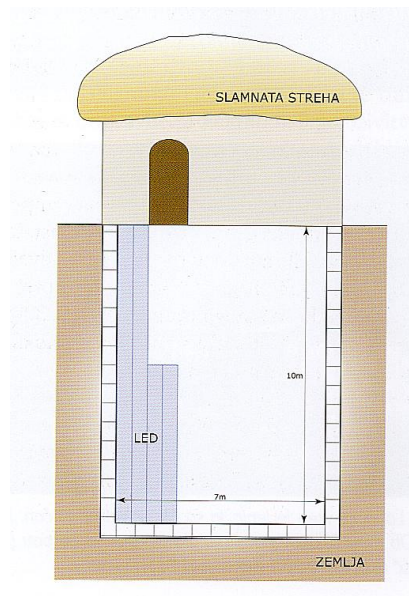
Okrogle ledenice so bile do dveh tretjin vzdane v zemljo in krite s streho. Zgornja tretjina je dajala videz pastirske, iz kamna zidane kočice. Streha je bila pokrita s slamo ali pa s strešniki. S slamo krita streha je bila boljši izolator. Redko so bile ledenice **tunelskega tipa** (v kraju Klanec je bil vhod vanjo s spodnje strani hotela Uggowitz) ali pa celo **kvadratnega** tipa (npr. v Ocizli, kjer je bila ledenica globoka 6 metrov, široka pa 5 x 5 metrov). (2, 15)

Okroglo ledenico so lahko zgradili v naravni vrtači ali pa v izkopani jami. Povprečno so bile 8 metrov globoke in s premerom ok. 7 metrov. Zgrajene so bile iz suhega kamnitega zidu. (2). V ledenico so vodila le ena vrata, redkeje so imele ledenice dvojna vrata. Če so imele dvojna, so skozi zgornja led zlagali v ledenico, skozi spodnja pa so ga nalagali na vozove. (15) Leseno ostrežje so zgradili po vzorcu hiš ali gospodarskih poslopij, le da je bilo to okroglo. Ostanke ledu so se stalili in odtekali skozi rov na dnu ledenice, saj so vse imele kanal za odtok vode, zgrajen iz škrl. (2)

Lastniki ledenic so lahko bili posamezni kmetje, lahko sta si jo delila dva kmeta, niso pa bile redkost ledenice v lasti celotne vaške skupnosti. Za shranjevanje ledu so ponekod izkoriščali tudi kraške jame. (15)

Za razliko od Trnovskega gozda, kjer so led iz jam odvažali naravnost kupcem, so tu led pozno jeseni in pozimi zbirali in skladiščili v ledenice in šele v toplejših mesecih tovorili in prodajali največ v Trst. Led, ki so ga spravljali v ledenice, je nastajal običajno v kalih poleg ledenic. Kali so bili v glavnem umetno narejeni in dobro vzdrževani. Naredili so jih tako, da so najprej skopali do meter globoko kotanjo, jo napolnili z glino in teptali s pomočjo živine in voza, da so dobili kar se da nepropustno plast, ki ni dovoljevala odtekanja vode. Poleti so kale izpraznili in jih očistili. Ko je v zimskih mesecih voda zamrznila, so led »izčrpali«. Če je bila plast ledu tanka, so nanjo dolivali vodo, tako da se je plast odebelila. Ob ostrih zimah je tako kal dal za dve ledenici ledu (ok. 70.000 kg). Nekateri so imeli poleg kala lastno ledenico, drugi so led vozili v večje ledenice. (2)

Skladiščenje ledu se je pričevalo pozno jeseni, ko je pritisnil mraz in je voda v kalih začela zamrzovati. Lastniki ledenic so vsak mesec ali v hujšem mrazu vsak drugi teden najemali delavce za spravljanje ledu. Seveda je temperatura morala biti obvezno pod 0° C. Led so v bližnjem kalu ali (na tem kraškem območju redkeje) potoku sekali, in sicer takrat, ko je dosegel debelino 10 do 40 cm. S sekirami so oblikovali velike kose ali t.im. »plahte«, ki so bile dolge od 5 do 10 m. Te so s kavliji (»rampini« ali »capini«) privlekli po tleh do ledenice, ki je bila oddaljena od kala največ 15 korakov. Delavci so pred ledenico plahto razsekali v kose enakih dimenzij (0,5 x 0,5 m). Če pa je bil kal bolj oddaljen od ledenice, so nasekani led pri kalu naložili na posebni voz in ga prepeljali do ledenice. Takemu vozu so rekli »kason« - po zaboju, ki je bil pritrjen na voz. Vanj je šlo do 3000 kg ledu. Lahko so pa led vozili tudi z navadnimi vozovi. (2)

Slika št. 3: V ledenico so led skladali v pokončni legi (1)

Večinoma so led v ledenico nosili po lestvi. Led so skladali v pokončni legi. V začetku se je led ob padanju razbijal na drobne koščke. Kupu takih drobnih koščkov so pravili »baba«, in ko se je »babe« nabralo dovolj, se led pri padcu ni več lomil, ker je padel na to zdrobljeno mehkejšo podlago. Da se posamezni bloki in plasti ne bi zaledili med seboj, so med nje dajali suho bukovo listje, pa tudi slamo. Pravili so, da je bukovo listje najboljši in najbolj čisti izolator, zato so ga dali vedno od 0,5 do 1,5 m na debelo tudi na vrh zloženega ledu. (2)

Pri delu so uporabljali platnene rokavice in predpasnike iz močnega platna, da se niso zmočili in zboleli. Delo je bilo težko. Zapolnjeno ledenico so ob koncu dneva skrbno zaprli, da je

ohranjala temperaturo. Zaprta je ostala do prvih toplejših mesecev, ko so začeli led uporabljati oz. prodajati. Skoraj vedno so se kosi skladiščenega ledu v ledenici zaradi mraza kljub vmesni izolaciji sprijeli. Zato so s krampi udarjali v še razpoznavne kose ledu, da so se ločili. Ko so sedaj nosili led na ramah po lestvi navzgor, niso pri tem imeli nikakršne zaščite pred vodo, razen vrečevine, ki jih je ščitila pred ledom. Če so imeli vitel, so jim bile te muke prihranjene, saj so s pomočjo vitla lahko dvigali led iz ledenice v zabojih. (2)

Led so do kupcev prevažali s posebnimi vozovi - kasoni. Ko so led naložili v kason, so ga prekrili z vrečevino ali platnom. Tovorili so z volovsko pa tudi s konjsko vprego. Vozili so lastniki sami, če pa niso imeli živine, pa so najemali furmane. Skrajni čas za odhod od doma v Trst je bil ob enih do dveh ponoči, saj so morali biti v Trstu že okrog petih zjutraj. Spotoma so led še stekali. Iz Materije so ga vozili tudi v Pulo in sicer tako, da so ga najprej pripeljali do železniške postaje v Hrpeljah, od koder so ga odvažali z vlakom v Pulo. Nekateri so z ledarstvom dobro zaslužili. (2, 15)

Katja Hrobat in Boštjan Bugarič sta v okolici Hrpelj in Kozine evidentirala 80 ledenic. Vse so bile v zasebni lasti ali v lasti vaških skupnosti. (2)

Po 1. svetovni vojni je obdavčenje ledu in umetna pridelava ledu vplivala na zmanjšanje prodaje in opuščanje nekaterih ledenic. Številni kmetje so prenehali s sicer donosno dejavnostjo. Manjše ledenice so porušili, ker so kamenje rabili za zidavo hiš, druge pa je načel zob časa. Ponavadi so danes ohranjeni samo še spodnji deli. Jame, ki so za ledenicami ostale, so zasuli ali pa žal velikokrat služijo le še za odlagališča smeti. (2, 15)

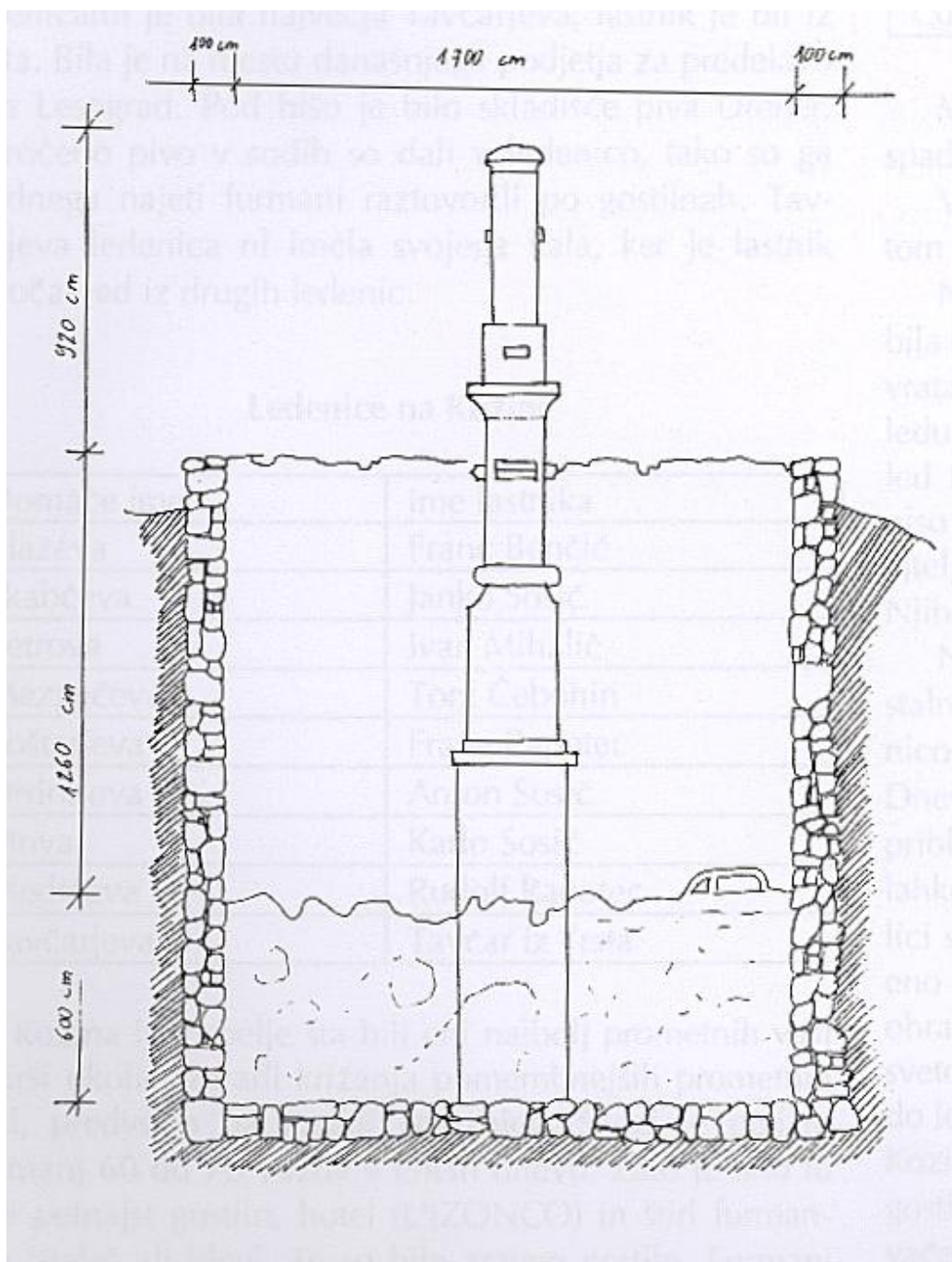
Slika št. 4: Ostanke ledenice v Velikih Ločah. Ledenica je že popolnoma zaraščena, zasuta in komaj prepoznavna. (1)

Najdalj so ohranjali ledarsko dejavnost v Nasircu in Krvavem Potoku. Čeprav so po drugi svetovni vojni vožnjo ledu v Trst opustili, so Žerjavovi v bližini Krvavega Potoka s sekanjem ledu za domače potrebe vztrajali vse do leta 1961. (2,15)

Slika št. 5: Delno ohranjena ledenica v Velikih Ločah v občini Hrpelje-Kozina (1)

Morda ob koncu tega poglavja omeniva še največjo ledenico na Divaškem krasu in sploh v Sloveniji. Njene ostanke najdemo v borovem gozdičku pri Kačičah, tik ob magistralni cesti Divača - Koper. Nastala je tako, da so naravno vrtačo obzidali in jo pokrili s streho. Zgradili so jo leta 1860. Globoka je 19 metrov, premer meri 17 metrov, prostornina je ok. 5000 m³. Ohranjen je 22 metrov visok steber, ki je nekdanj podpiral streho, sedaj pa prosto moli iz nje. Ob stenah je bilo spiralno korito, po katerem so ledene klade spuščali v ledenico. Njen lastnik je bil gostilničar Mušič iz Trsta. Led je odkupoval od kmetov iz okolice. Ob ledenici je dal zgraditi še manjšo hišo in tehtnico. Okoliškim kmetom je plačeval po 1 goldinar za voz tovara, tistim iz bolj oddaljenih krajev pa po 2,5 goldinarjev za voz. Ko je bila ledenica polna, je bilo v njej kakšnih 5000 ton ledu. Največji odjemalci ledu iz te ledenice so bili Jutman, Dreher in pristaniško skladišče v Trstu. S smrtjo lastnika Mušiča, leta 1906, je ledenica pri Kačičah začela propadati in propada še danes. (2)

Slika št. 6: Prerez ledenice v Kačičah (2)

3. Ledarstvo v Žireh in okolici od konca 19. do sredine 20. stoletja

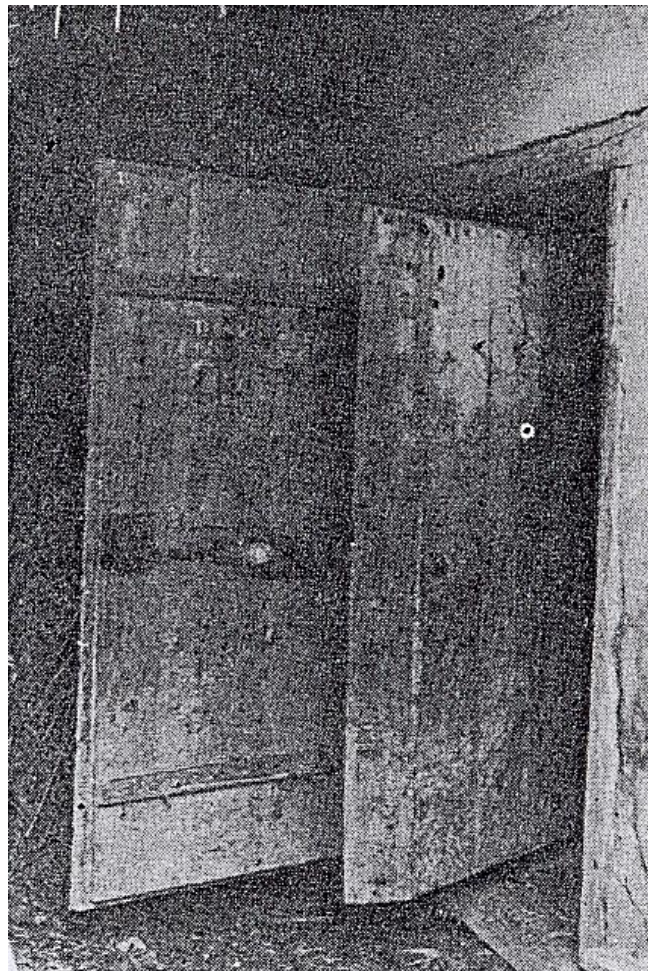
Tretje območje, kjer je raziskano in v literaturi opisano ledarstvo, so Žiri in okolica. Avtorica Marija Stanonik v svojem delu ugotavlja, da so tudi žirovski gostilničarji in mesarji imeli, preden sta elektrika in hladilnik postala vsakdanja stvar, za hlajenje piva in konzerviranje svežega mesa posebne hladilne prostore - ledenice. Tako so se imenovale kleti, še večkrat pa so to bile posebne stavbe, ki so jih napolnili z ledom in shranjevali vanje pijačo in meso ter mesne izdelke. Nekdaj so v gostilnah mogli postreči s svežim mesom le tako, da so živino sproti klali, toda v vročini se je meso kljub temu rado pokvarilo, saj niso mogli porabiti vsega hkrati. Prav tako so si v poletni vročini želeli le hladnih pijač. Zato so bile ledenice zelo uporabne. (14)

Po ustnem izročilu naj bi se prve ledenice v Žireh pojavile okoli leta 1900. Verjetno je novost v te kraje prinesel Jože Jereb z Žirovskega Vrha, ki si je tu zgradil pekarno, nato pa še gostilno. Kmalu so tudi ob drugih gostilnah in mesarijah zrasle lesene, pa tudi zidane hišice. Zlasti po prvi svetovni vojni, ko so Žiri postale obmejno območje, se je od tu čez mejo v Italijo odvijala živahna trgovina z mesom. (12)

Sprva so ledarji led nabirali le naključno po kotanjah, kjer so zamrznile stoječe vode, pa tudi v strugi reke Sore in potokov. Kasneje so si na svojem svetu uredili posebne zbiralnike, bajerje velikosti ok. 20 x 15 metrov, ki so jih poglobili, da bi se ledu ne oprijemala trava in jih obdali s približno 1 - 2 metra visokim nasipom. Ko se je začel mraz, so v bajerje napeljali vodo iz potokov. Led se je včasih naredil že v dveh ali treh dneh, zgodilo pa se je, da so nanj čakali tudi cel teden. Včasih so na ledeno ploskev spuščali vodo, da je bil led debelejši. Lomiti in sekati so ga začeli, ko je bil debel za dlan, najboljša pa je bila debelina 20 ali 30 cm. Sekači so sekali z navadnimi sekirami ledene plošče (velikosti približno 1 x 0,5 m). Delo je bilo naporno, tudi nevarno. Ob robu bajerja so štirje delavci - vlačilci s »haklni« ali »aki« (lesenimi latami z železno konico in kavljem na koncu) vlekli plošče na breg. Ko so se na robu osušile in omrznile, so jih začeli nakladati na sani z vezanimi lojtrnicami. Odvažali so jih s sanmi, in to zgodaj zjutraj. (12)

Led so nekateri zlagali v kleti, večina pa je imela za shranjevanje ledu posebne stavbice - ledenice, v približni velikosti drvarnic, ki so bile sprva lesene. Na zunaj niso bile videti nič posebnega. Lahko so bile tudi zidane. Običajno so bile postavljene v senčni legi. Okrog njih

so bili nasajeni kostanji, lipe, zasajali so fižol, tako da so bile čim bolj zavarovane pred vročino. Vhod v ledenico je varovalo dvoje vrat - debela enojna zunanja in dvojna notranja. Notranjost je predstavljal dvodelen prostor brez oken. Zid so obložili z debelimi kostanjevimi ali borovimi plohi, ki so najbolj odporni proti vlagi. Od te stene je bila še približno 50 cm v notranjost odmaknjena druga lesena stena iz enako debelih plohov. Vmesni prostor so največkrat zapolnili z žaganjem, včasih pa tudi s šoto z Ljubljanskega barja, odpadki oglja ali ugaski, ki so jih dovažali z Jesenic. Polnilo so s posebnimi tolkači zelo močno zbiti skupaj. Tudi strop, ki je bil lesen in je imel odprtino, da so skozijo polnili ledenico potem, ko so bila vrata že založena z ledom, je bil zavarovan z žaganjem, prav tako tudi loputa, s katero so zamašili odprtino. (12, 14)

Slika št. 7: Nekatero ledenice so imele dvojna vrata, da so bile izgube ledu manjše (14)

Prostor je moral biti skrbno očiščen, osušen in prezračen. Vanj so začeli nakladati ledene plošče eno na drugo do višine enega metra. Nanje so nasuli plast žaganja, potem pa sta dva tolkača z bati ali lesenimi kladivi začela razbijati led na drobne koščke, da je bil čimbolj zbit.

Ko so dosegli višino vrat, so led vsipali skozi odprtino z vrha. Ves led so temeljito stolkli, ponekod pa so drobir še zalili z vodo, da je do drugega dne vse skupaj zaledenelo v eno samo gladko ploščo. Na to so naložili borove plohe in nasuli žaganje do enega metra na visoko. Tak led se je lahko ohranil tudi ko konca avgusta. V nekaterih ledenicah so imeli pod tlemi posebne kanale, po katerih je odtekla voda, v drugih pa so preprosto odprli vrata, preostali led se je stajal in voda je odtekla in izhlapela. (12)

Nekako do junija so meso, pijačo in občasno tudi drugo pokvarljivo hrano (mleko, surovo maslo) shranjevali v predprostoru. Ta čas vrat v glavni prostor sploh niso odprli. V obeh prostorih so imeli kline in obešala za meso, da so posamezne kose obešali nanje. Sodčke piva so dajali v čeber v navadni kleti in okrog naložili po škaf ledu, ki so ga sekali v obliki stopnic. Meso so ponekod polagali kar na led, da je tako bolj obstalo. Ko so sodček piva potočili, so šli v ledenico po novega in tudi po nov led. (14)

V ledenico so smeli hoditi le zgodaj zjutraj, nikakor pa ne čez dan. Vrata so za seboj morali čimprej zapreti, pa tudi potem čimprej zapustiti prostor. Prostor je bil teman in brezračen. Ledarji so včasih shranili komu tudi meso, če je bil prisilni zakol, ali pa so shranjevali trgovcem kvas. (12)

Tudi skladiščenje ledu ni bilo pri vseh hišah enako, čeprav je bilo od tega pa tudi od kvalitete ledu zelo odvisno, koliko časa se je obdržal. (14)

Če ledu ni bilo, so se morali zadovoljiti z zmrznjenim snegom, ki je drsel s streh in je bil zato močno zbit. Na eno plast snega so dali plast bukovega listja in vse skupaj posolili. Tako napolnjena ledenica je držala potreben hlad do julija. (12)

V Žireh je začelo ledarstvo izginjati po 2. svetovni vojni. Najdlje - do leta 1964, se je s tem ukarjal gostilničar Katrnik. Stavbe nekdanjih ledenic so še dolga leta služile kot nekakšen večnamenski prostor, garaža, klet ali pa so ostale neizkoriščene. Mnoge izmed njih so že podrte. (12, 14)

III. LEDARSTVO V DOLNJEM LOGATCU

Po uvodnem seznanjenju z rezultati raziskav na območju Trnovskega gozda, okolice Hrpelj in Kozine ter Žirov, sva s terenskim delom želeli ugotoviti oz. dokazati najino hipotezo za področje Dolnjega Logatca, ki sva jo navedli že v uvodu naloge: **»Sklepali sva (postavili sva hipotezo), da je imel tudi Dolnji Logatec pred pojavom hladilnikov za shranjevanje živil in izdelovanje sladoleda razvito ledarstvo - vodne površine za pridobivanje ledu in ledenice za shranjevanje ledu, kjer so ohranjali led za potrebe mesarjev, gostilničarjev in slaščičarjev. Zanimalo naju je tudi, ali je bilo ledarstvo razvito le za potrebe kraja ali pa so led vozili tudi drugam.«**

Kot sva že omenili v uvodu, se žal v Dolnjem Logatcu in okolici doslej ni nihče lotil raziskovanja in dokumentiranja sedaj že skoraj pozabljene ledarske dejavnosti. Torej nama je ostala samo ena možnost - poiskati informatorje na terenu in z **metodo intervjuja ter terenskim ogledom lokacij**, kjer so sekali ali žagali led v Dolnjem Logatcu, zbrati podatke za raziskovalni del naloge. Posebej poudarjava, da gre za ustne vire, ki jih žal nisva mogli preveriti s pisanimi viri, saj jih doslej nisva našli v nobeni obliki. Poleg tega je danes v Dolnjem Logatcu le še malo ljudi, ki se še spominjajo ledenic, pridobivanja, skladiščenja in uporabe ledu. Še bolj škoda pa je, da se nobena od ledenic ni ohranila kot del naše kulturne dediščine, ki je nastajala v tesnem sožitju med človekom in naravo.

Dela sva se lotili z metodo intervjuja. Obiskali sva več informatorjev in s pomočjo njihovih pripovedi, ki jih predstavljava v nadaljevanju, potrdili, da je bilo ledarstvo še sredi 20. stoletja prisotno tudi v Logatcu. Žal ni pisanih virov, ki bi govorili o ledarstvu v Dolnjem Logatcu na prelomu 19. v 20. stoletje, ljudje pa se teh časov ne spominjajo več. Zato se podatki, ki jih navajava v nadaljevanju, nanašajo na obdobje med 1. in 2. svetovno vojno ter na obdobje od 2. svetovne vojne do ok. leta 1960. (5)

1. Naravni pogoji za nastajanje ledu v Dolnjem Logatcu

Logaško polje leži jugozahodno od Ljubljane v nadmorski višini od 470 do 490 metrov. Nastalo je na stiku dolomita in apnenca. Veliko je ok. 6 km². Leži prečno na smer Notranjskega podolja. Na zahodni strani priteka na polje z dolomitnega gričevja potok Logaščica in ponika v obzidan ponor Jačko v središču Dolnjega Logatca. Ob Logaščici je bilo

v preteklosti več mlinov in žag ter dve javni kopališči. Pred izgradnjo zadrževalnega jezua na Logaščici je bilo polje občasno poplavljeno. (3, 10)

Ko sva si natančneje ogledali ta teren, sva ugotovili, da sta v Dolnjem Logatcu dve vodni površini, ki lahko v večjem obsegu v zimskem času zamrzneta - prva je jezerce (verjetno nekdanji glinokop) **Lokev** pod Sekirico med Dolnjim in Gornjim Logatcem, druga pa je potok **Logaščica**. Lokve dobiva vodo z dolomitnega zaledja severozahodno od ceste Dolnji Logatec - Kalce in je povezana s potokom Logaščico s kratko strugo, kjer se lahko voda pretaka iz Lokve v Logaščico ali pa obratno. (10)

Slika št. 8: Lokve, na kateri so žagali led za gostilne, mesnice in slaščičarja v Dolnjem Logatcu (foto: A. Mihevc, 2004)

Večji del Notranjske ima povprečno letno temperaturo 6 do 10°C. Najtoplejša meseca na Notranjskem sta junij in julij, najhladnejši je januar. Povprečne temperature kažejo na hladne zime, ki se sicer v zadnjih letih spreminjajo. V zaprtih kraških depresijah - tudi na Logaškem polju, se pojavlja temperaturni obrat, ki povzroča pozne spomladanske ali zgodnje jesenske

pozebe. Zadnje slane lahko na Logaškem polju nastopijo še v začetku junija, prve jesenske pa že septembra. Velik del padavin pade v obliki snega, ki lahko obleži do aprila. (10)

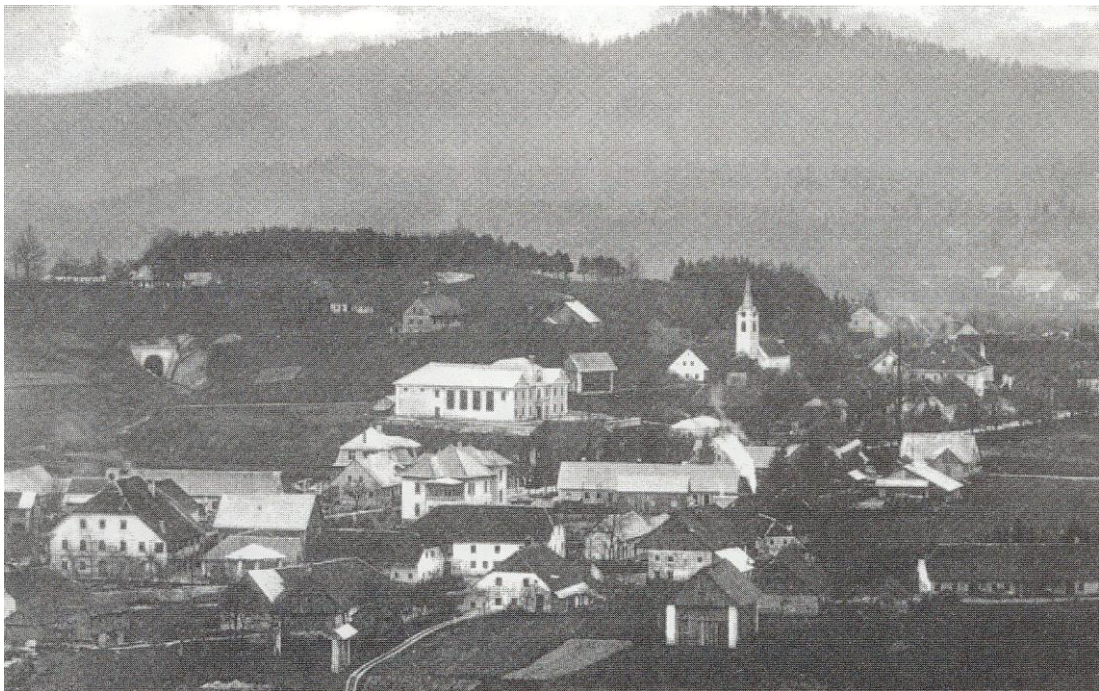
Slika št. 9: Led so žagali tudi za jezovi na Logaščici (foto arhiv J. Mihevc)

Slika št. 10: Mihelčičev jez pri mlinu na Brodu (7)

2. Pridobivanje ledu v Dolnjem Logatcu

Naravni pogoji v dolnjem Logatcu omogočajo, da voda na **Lokvi** in **Logaščici** zamrzne. Logaščica je danes regulirana, v preteklosti pa so na njej bili številni jezovi, ki so služili mlinarjem in žagarjem. Za temi jezovi je voda zastajala in zamrznila ter po pripovedovanju še živečih sekačev ledu, bila prav tako pomembni vir ledu v Logatcu kot Lokev. Ko sva se pogovarjali s starejšimi domačini, pa sva izvedeli za še eno lokacijo pridobivanja ledu, ki je pa danes ni več, saj je območje pozidano. Gre za nekdanji občasni **Javornikov bajer**, ki je z zajezitvijo vode nastal na območju sedanje stanovanjske soseske za Narodnim domom. Z nepropustnega dolomitnega sveta so se tja namreč stekali majhni potočki in se združili v potok. Le-ta je odtekal skozi odprtino nasipa nekdanje železnice, ki je bila v Logatcu zgrajena v 1. svetovni vojni za oskrbo zaledja Soške fronte. Potok je skozi odprtino v nasipu tekel v požiralnik Kurja jama pod Narodnim domom. Pozno jeseni so odtok vode skozi nasip zaprli z deskami in nekaj metrov nad železniškim nasipom je nastalo manjše poplavišče (Javornikov bajer), kjer so žagali led največ za potrebe Javornikove mesnice. (5, 6)

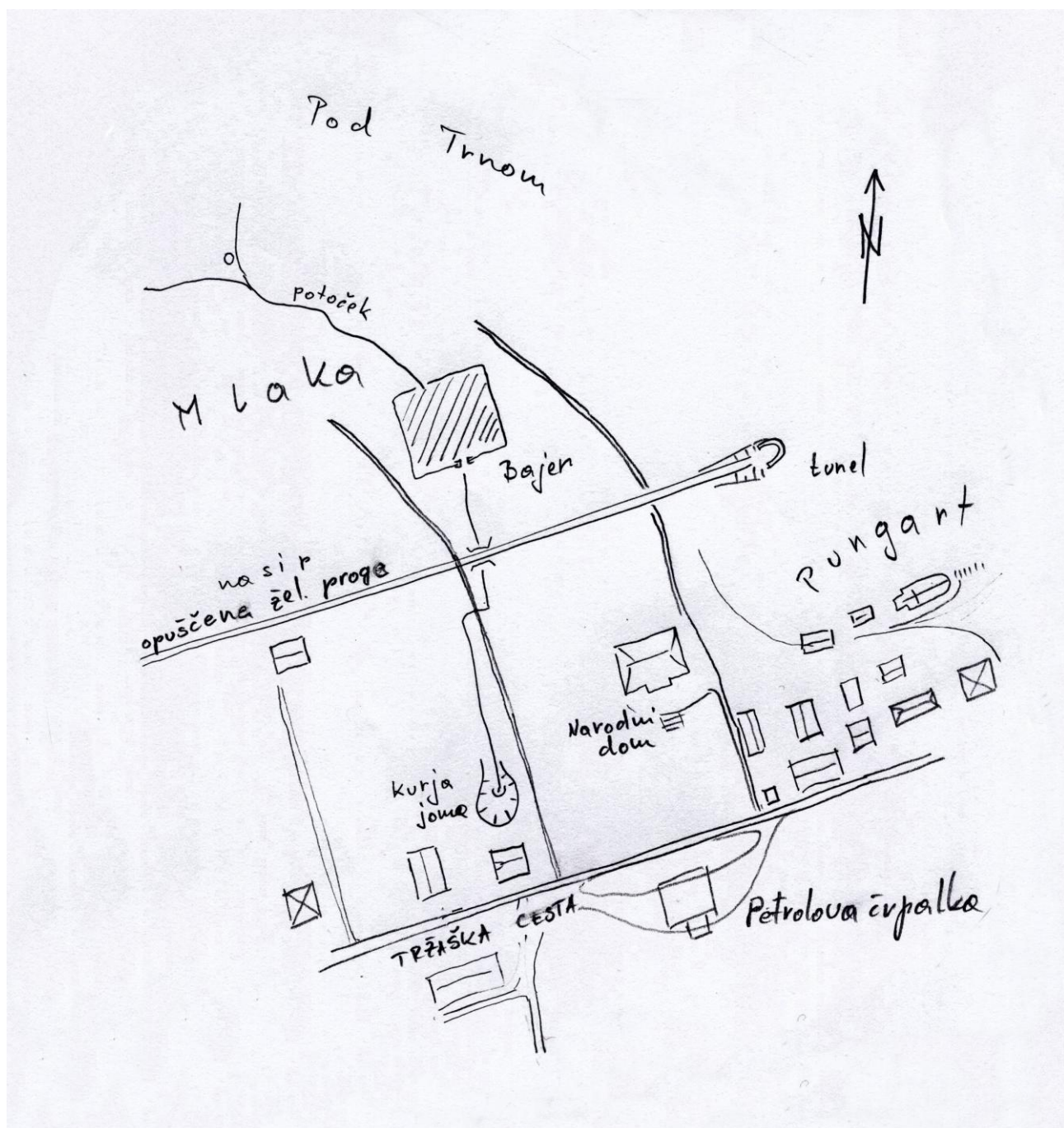
Slika št. 11: Dolnji Logatec leta 1927 skozi objektiv Franca Kunca. Za Narodnim domom je videti tunel, skozi katerega je potekala železnica, ki je služila za oskrbo zaledja Soške fronte. Med železniškim nasipom je z občasno zajezitvijo nastal Javornikov bajer, kjer so žagali led vse do 60-ih let 20. stoletja. (6)

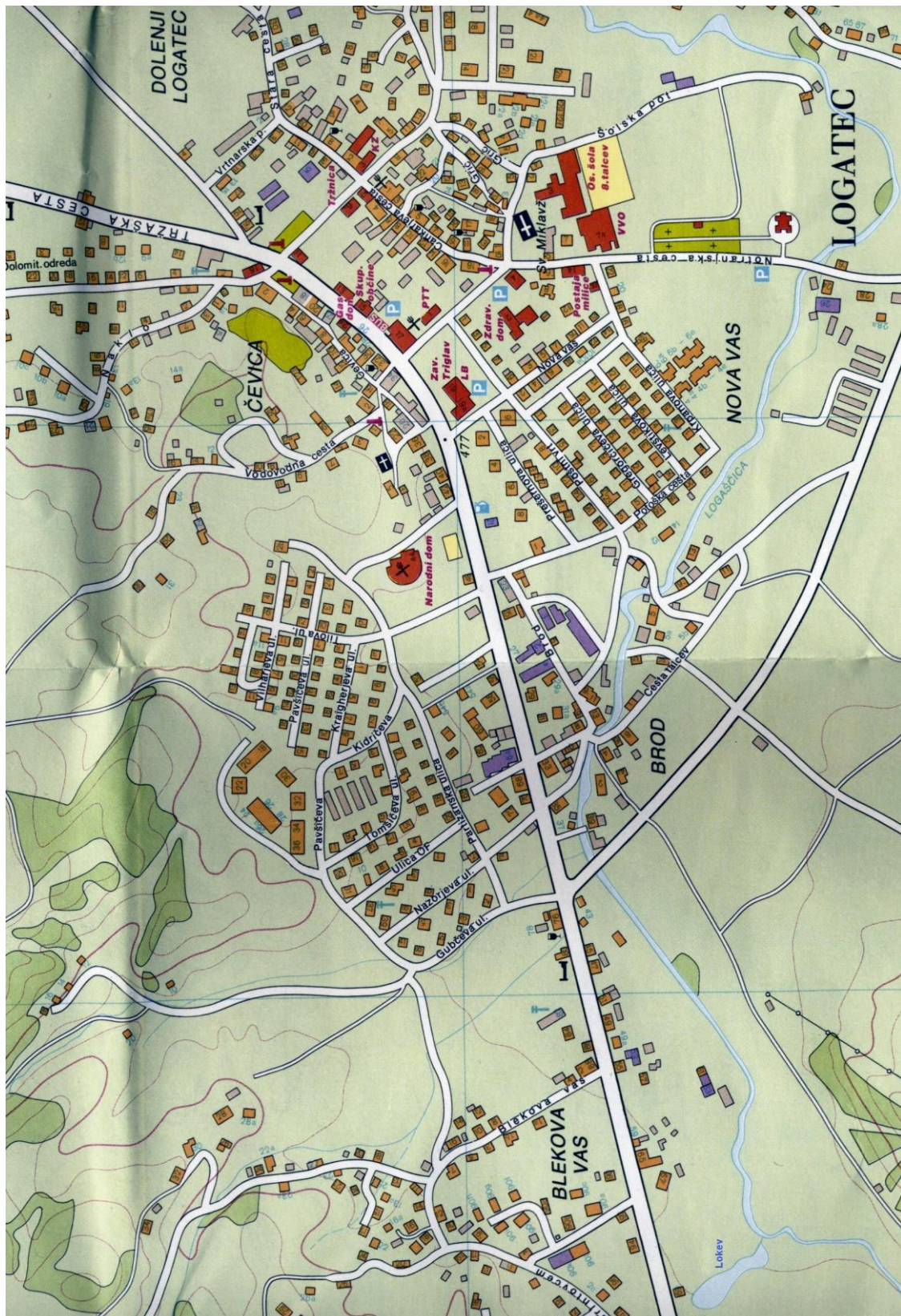
Slika št. 12: Območje nekdanjega občasnega Javornikovega bajerja je danes pozidano. (foto: A. Mihevc, 2004)

Slika št. 13: Voda je skozi železniški nasip odtekala v požiralnik Kurjo jamo pod današnjim otroškim igriščem pri Narodnem domu. (foto: A. Mihevc, 2004)

Slika št. 14: Skica občasnega Javornikovega bajeja, od koder je voda odtekala skozi železniški nasip v požiralnik Kurjo jamo pod današnjim Narodnim domom. (A. Mihevc)

Slika št. 15: V Dolnjem Logatcu so pridobivali led z Lokve, Logaščice in Javornikovega bajerja nad nekdanjim železniškim nasipom.

nalagali na sani, če pa ni bilo snega, pa na vozove, ki so jih dodatno opremili s plohi in legami. Eden od sogovornikov - nekdanjih logaških furmanov, ki je vozil led z Logaščice, je povedal, da so plošče na vozu povezali in pričvrstili z vezmi »španglji«. Voz je bil ob straneh utrjen z deskami, da se ograja pod težo ledu ni polomila. Celotna teža pa je lahko znašala ok. 1000 kg. Furali so z voli ali pa s konji. Kakšno leto pa se je lahko zgodilo, da ledu ni bilo. (5)

Poznavalci ledu so pravili, da je najboljši decembrov »grudnov« led, češ da je »najhujši adventov mraz«. Led pa so lomili včasih šele marca in z bojznijo so govorili: »Letos pa ni mraza, da bi led napravili.« (14)

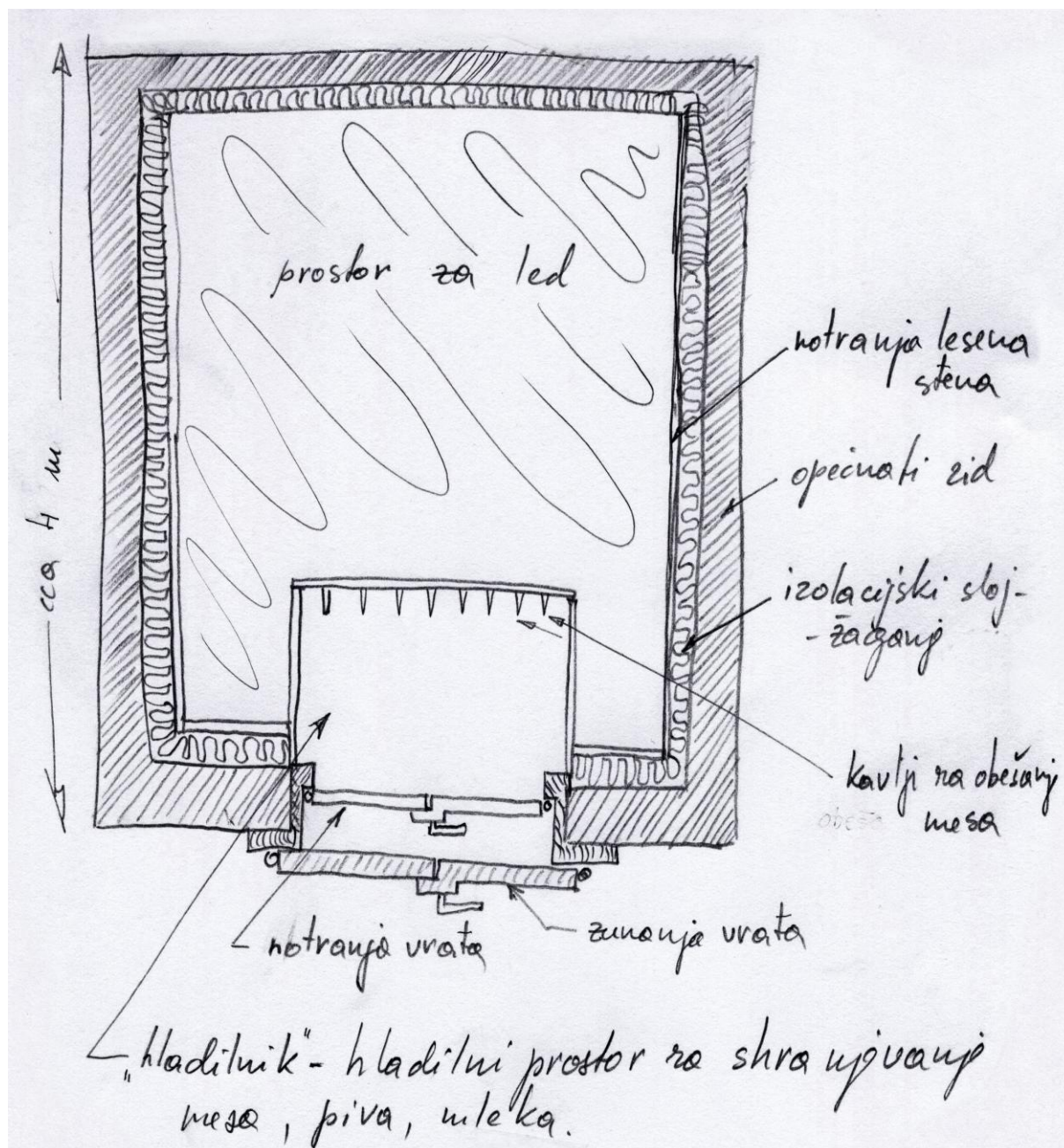
3. Skladiščenje ledu

V Dolnjem Logatcu so skladiščili led v zidanih ali lesenih objektih - ledenicah. Sogovorniki so navedli tri ledenice - **Kramarjevo** pri nekdanjem Hotelu Kramar na današnji Tržaški cesti, **Javornikovo** pri Javornikovi mesnici na današnji Cankarjevi cesti in ledenico, ki jo je uporabljal slaščičar in je stala **na vrtu za Sartorijevo hišo** na Tržaški cesti. Verjetno so jih imele tudi nekatere druge gostilne in mesnice v Dolnjem Logatcu. Sicer pa ledu niso iz Logatca vozili drugam, ker ga je bilo še za domače potrebe premalo. (5)

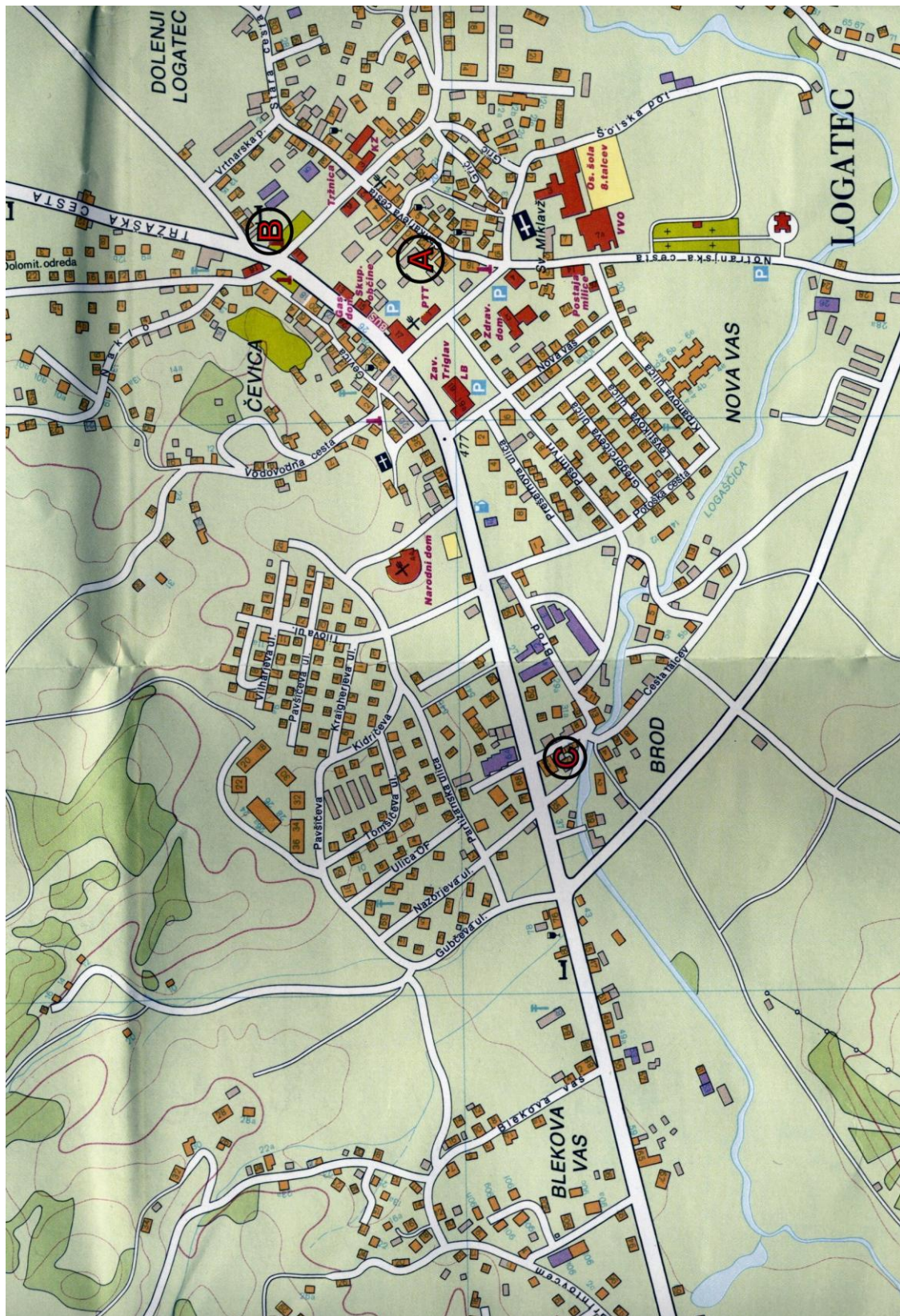
Kramarjeva ledenica je po pripovedovanju g. Korošca merila 4 x 4 metre in bila visoka ok. 1,8 metra. Razdeljena je bila na prekate. Ledenica je bila lesena, ker je bil takrat les najboljši izolator. Ogrodje so sestavljali 12 - 15 cm debeli morali, na katere so bile po obeh straneh nabite deske, vmes pa natlačeno žaganje, ki je predstavljalo izolacijo. Led so dobivali z Lokve in z Javornikovega bajerja. Ko so ga pripeljali do ledenice, so plošče zlagali eno na drugo. Nekaj ledu se je zdrobilo in z njim so zasuli vmesne fuge. Če je bilo dovolj mrzlo, je lahko ostala ledenica tudi odprta. Sicer so bila tudi vrata lesena, le da so bile deske malo debelejše. Led se je sprijel, zato so ga morali običajno sekati iz ledenice. Vskladiščeni led so uporabljali za hlajenje pijače, največ piva. (5)

Podobno je bilo z **Javornikovo ledenico**, ki sta jo še po 2. svetovni vojni uporabljala mesar Javornik in slaščičarnar. Velika je bila 4 x 4 metre. Mesarji in slaščičar so pazili, da je bil led čimbolj čist, saj so v ledenici hladili meso oz. led uporabljali pri postopku priprave sladoleda. Tisti, ki so z ledom hladili pijačo, so bili na to manj pozorni. Kogoj Franc, sedanji lastnik

Javornikove domačije nama je povedal, da je ta ledenica delovala do leta 1955. Led so žagali na Javornikovem bajerju za današnjim Narodnim domom. (5)

Slika št. 17: Prerez Javornikove ledenice (A. Mihevc)

Slika št. 18: Lokacije nekdanjih ledenic v Dolnjem Logatcu. Doslej so bile evidentirane tri ledenice: A - Javornikova, B - Kramarjeva, C - Sartorijeva .

Lokacijo tretje - **Sartorijeve** ledenice sva odkrili na Brodu, na dvorišču hiše družine Turk. Zemljišče in ledenica sta v preteklosti sodila k sosednji Sartorijevi hiši (prej »Pr'Jelenc«), v kateri je imel po 2. svetovni vojni svojo delavnico slaščičar Aliji Nuhi. Pred 2. svetovno vojno je v Logatcu opravljal to dejavnost slaščičar Vilar, leta 1947 pa se je v Logatec priselil slaščičar iz Makedonije. Aliji Nuhi je stanoval v bližini ledenice pri Klavžarjevih. Sprva je uporabljal Javornikovo ledenico, nato pa Sartorijevo. Ledenice, ki je bila elipsaste oblike (rekli so ji turn), ni več, na njenem mestu stoji garaža. V premeru je merila ok. 5 metrov, v višino pa ok. 3 metre. Bila je poglobljena za 60 - 70 cm, vanjo se je vstopilo po dveh stopnicah. Pokrita je bila z betonsko ploščo, na kateri so bili stebrički, ki so podpirali okroglo streho. Dostop na ploščo oz. podstrešje je bil po stopnicah, ki so bile speljanje po zunanji strani ledenice. Slaščičar je ledenico uporabljal do leta 1961. (5)

Ledenica je bila zgrajena iz betona. Na notranji strani so ob zidu uporabljali žaganje za izolacijo. Ledene plošče različnih velikosti so dovažali z Lokve in z Logašnice. Kadar je bila huda zima, so sekali enkrat na teden. Skladali so eno na drugo, vmesni prostor pa zapolnili z zdrobljenim ledom. Po vrhu so posuli žaganje in ledenico, ki ni imela oken, skrbno zaprli. Če ledu ni bilo, so v ledenico natlačili sneg. Ledenica v tleh ni imela posebnega odtoka, ampak je voda kar izginjala v tla. (5)

Slika št. 19: Sartorijeva ledenica je stala na mestu sedanje garaže (na sliki levo). Po 2. svetovni vojni jo je uporabljal slaščičar. (foto: A. Mihevc, 2004)

IV. UGOTOVITVE RAZISKAVE O LEDARSTVU V DOLNJEM LOGATCU

Ko sva z metodo intervjuja in s terenskim ogledom zbrali podatke o ledarstvu v Dolnjem Logatcu, sva z analizo le-teh potrdili hipotezo, da je bilo ledarstvo kot dopolnilna dejavnost prisotno tudi v Dolnjem Logatcu. Žal podatkov o ledarstvu na prelomu 19. v 20. stoletje ni več moč zbrati, ker takratni furmani, gostilničarji, mesarji,... niso več živi, spomina na to dejavnost pa skoraj ni več. Zagotovo pa lahko na osnovi zbranih podatkov trdimo:

- **da je bilo ledarstvo v Dolnjem Logatcu kot dopolnilna dejavnost pomembno v prvi polovici 20. stoletja in je trajalo vse do 60-ih let 20. stoletja;**
- **da so led v Dolnjem Logatcu sekali ali žagali za domače potrebe gostilničarjev, mesarjev in slaščičarjev;**
- **da so ga sekali na vodnih površinah v samem kraju - na Lokvi, Javornikovem bajerju in za jezovi na Logaščici;**
- **da so ga skladiščili in hranili v ledenicah, ki so bile lesene ali zidane. Z gotovostjo lahko trdimo, da so bile v Dolnjem Logatcu v prvi polovici 20. stoletja najmanj tri - Kramarjeva, Javornikova in Sartorijeva, verjetno pa so jih imele tudi druge gostilne in mesnice;**
- **da so za preprečevanje taljenja ledu kot običajno uporabili največkrat les ali žaganje;**
- **da ledu niso odvažali v druge kraje, ker ga je še za domače potrebe bilo pogosto premalo.**

Sklepava, da je bilo zelo podobno tudi po mnogih drugih krajih Slovenije, ki žal niso obdelani v literaturi. Verjetno bi nadaljnje raziskave pokazale le krajevne značilnosti oz. razlike, saj sva že ob zaključku najinega dela izvedeli za podobno obliko pridobivanja in skladiščenja ledu v Gornjem Logatcu in na Vrhniki.

Na koncu pa bi omenili še to, da sva pri odkrivanju delčka naše krajevne dediščine imeli priložnost v praksi spoznati tudi uporabnost starega znanja o rabi ledu v slaščičarstvu. Spoznali sva, da led ni služil le za hlajenje pijač in vzdrževanje nizke temperature zraka v prostoru, kjer so se ohranjala živila, ampak so ga uporabljali tudi slaščičarji. Ledu niso uporabljali kot sestavino sladoleda, ampak so ga uporabljali v postopku izdelave sladoleda. Pri tem so v praksi uporabljali dejstvo, da se po dodajanju soli tališče ledu zniža. Tu je najino

spoznavanje uporabnosti ledu poseglo še na področje kemije. Led se pri normalnih pogojih tali pri 0°C , če pa mu dodamo sol, pa že pri nižji temperaturi (soljenje cestišč v zimskem času!).

Ta pojav so izkoriščali za zniževanje temperature pod 0°C . Dosegli so ga tako, da so za pripravo sladoleda uporabljali dve posodi. V zunanjo so nasuli led in sol, v notranjo pa sestavine sladoleda. Sol je znižala tališče vode. Taleči se led v zunanji posodi je porabljal toploto iz okolice, in s tem močno ohlajal tudi notranjo posodo. V njej je sladoledar mešal pripravljene sestavine sladoleda. Sladoledna masa se je najprej strjevala na steni notranje posode, od koder je sladoledar jemal sladoled s pomočjo lopatke. Dajal ga je v posebno posodo, ki pa je bila obložena z ledom zato, da se je ohranjal sladoled. (5)

V. ZAKLJUČEK

Ko sva se lotili naloge, se nama je zdelo zelo pomembno vsaj po spominu ljudi (pisanih virov o ledarstvu v Dolnjem Logatcu zaenkrat nisva odkrili), ki so imeli opraviti v Dolnjem Logatcu z ledarstvom, opisati del naše kulturne in tehnične dediščine. Že pri izbiranju raziskovalne teme sva ugotavljali, da bo delo v pravem pomenu besede raziskovalno. Uspelo nama je »prebiti led« in potrditi najino hipotezo, da je bilo ledarstvo prisotno tudi v najinem domačem kraju.

Sedaj, ko sva zbrali osnovne podatke, bi bilo delo dobro nadaljevati in raziskati še nekdanj samostojni Gornji Logatec, ki se danes z Dolnjim zrašča v celoto. Tudi tam je v prejšnjem stoletju delovala vrsta gostiln in mesnic, ki so gotovo tudi imele svoje ledenice. Prav tako bi bilo potrebno dodatno raziskati oskrbo iz ledenih jam na bližnji kraški planoti Hrušici. Najini sogovorniki se oskrbe Dolnjega Logatca z ledom iz teh jam sicer ne spominjajo. Morda so od tam dovažali led v Gornji Logatec ali v bližnje večje kraje - Planino, Postojno,...?

Ko sva na koncu primerjali ledarstvo v domačem kraju z opisi ledarstva v literaturi, sva ugotovili, da je način pridobivanja in skladiščenja ter uporabe ledu v Dolnjem Logatcu bil od vseh doslej raziskanih območij še najbolj podoben tistemu v Žireh in okolici. Kot sva že v razpravi zapisali, sklepava, da je bilo podobno še v mnogih drugih naših krajih, če so le naravne razmere to dopuščale. Ker spomin spričo hitrih sprememb in številnih informacij hitro blede, bi bilo potrebno tako to, kot mnoge podobne, v preteklosti pomembne dejavnosti, čimprej raziskati in zapisati.

VI. VIRI IN LITERATURA

1. Breg, M., et.al., 2003: Ledenice, Geografski obzornik, št. 3/4, Zveza geografskih društev Slovenije, Ljubljana, str. 26-31.
2. Bugarič, B., Hrobat, K., 1994: Opis ledeničarske dejavnosti v okolici Hrpelj in Kozine, Annales, št. 5, Koper, str. 267-274.
3. Enciklopedija Slovenije, 1992: Knjiga števil. 6, Mladinska knjiga, Ljubljana.
4. Encyclopedia Britannica, 2004: CD, Delux Edition, London.
5. Informatorji: Bolčina Jože, Brenčič Jože, Čuk Matko, Čuk Pavla, Gorjanc Marija, Kogoj Franc, Korošec Jože, Meze Marija, Mihevc Andrej, Mihevc Franc, Musec Marija, Aliji Nuhi, Rožmanec Vlado.
6. Jureš, J., et.al., 1999: Železnica na Logaškem, Osnovna šola 8 talcev, Logatec.
7. Kompare, T., 1990: Logatec, črtice iz življenja kraja in obeh župnij, Župnijski urad sv. Nikolaja v Logatcu, Logatec.
8. Michler, I., 1950: Velika in Mala ledena jama v Trnovskem gozdu, Proteus 1949/50, Prirodoslovno društvo v Ljubljani, Ljubljana, str. 209-214.
9. Mihevc, A., 1998: Ledenice, Slovenija pokrajine in ljudje, Mladinska knjiga, Ljubljana, str. 332-333.
10. Mihevc, A., et.al., 1999: Notranjska A-Ž, Pomurska založba, Murska Sobota.
11. Nagode, M., 2002: Led v Veliki ledenici v Paradani, Naše jame, št. 44, Jamarska zveza Slovenije, Ljubljana, str. 106-112.
12. Ozmec, B., 1992: Ledenice - hladilniki naših pradedov, Slovenec, časopis za politiko, gospodarstvo, kulturo in religijo, 19.5.1992, Ljubljana, str. 11.
13. Pretner, E., 1951: Jamarski zapisnik Velika ledenica v Paradani, Kataster JZS, Ljubljana.
14. Stanonik, M., 1976: Ledenice v Žireh, Loški razgledi, št. 23, Muzejsko društvo v Škofji Loki, str. 109-116.
15. Trebec, T., 1994: Ledenice so del naše zgodovine, Kras, št. 3, Mediacarso, Ljubljana, str. 39-40.
16. Trobič, M., 2003: Furmani - skozi Postojnska vrata do morja in naprej, Občina Logatec, Logatec.

VII. SEZNAM SLIK

Slika št. 1: Velika ledena jama v Paradani. Risba je nastala med 1. svetovno vojno. Njen avtor je geograf Pavel Kunaver (1889 -1982), ki je raziskoval jamo z znanim speleologom Ivanom Michlerjem (1891-1982). Kasneje jo je dopolnil le še s slovenskimi podnapisi. (9).

Slika št. 2: Prerez ledenice - rekonstrukcija (2)

Slika št. 3: V ledenico so led skladali v pokončni legi. (1)

Slika št. 4: Ostanke ledenice v Velikih Ločah. Ledenica je že popolnoma zaraščena, zasuta in komaj prepoznavna. (1)

Slika št. 5: Delno ohranjena ledenica v Velikih Ločah v občini Hrpelje-Kozina (1)

Slika št. 6: Prerez ledenice v Kačičah (2)

Slika št. 7: Nekatere ledenice so imele dvojna vrata, da so bile izgube ledu manjše. (14)

Slika št. 8: Lokev, na kateri so žagali led za gostilne, mesnice in slaščičarja v Dolnjem Logatcu. (foto: A. Mihevc, 2004)

Slika št. 9: Led so žagali tudi za jezovi na Logaščici. (foto: arhiv J. Mihevc)

Slika št. 10: Mihelčičev jez pri mlinu na Brodu (7)

Slika št. 11: Dolnji Logatec leta 1927 skozi objektiv Franca Kunca. Za Narodnim domom je videti tunel, skozi katerega je potekala železnica, ki je služila za oskrbo zaledja Soške fronte. Mad železniškim nasipom je z občasno zajezitvijo nastal Javornikov bajer, kjer so žagali led vse do 60-ih let 20. stoletja. (16)

Slika št. 12: Območje nekdanjega občasnega Javornikovega bajerja je danes pozidano. (foto: A. Mihevc, 2004)

Slika št. 13: Voda je skozi železniški nasip odtekala v požiralnik Kurjo jamo pod današnjim otroškim igriščem pri Narodnem domu. (foto: A. Mihevc, 2004)

Slika št. 14: Skica občasnega Javornikovega bajerja, od koder je voda odtekala skozi železniški nasip v požiralnik Kurjo jamo pod današnjim Narodnim domom. (A. Mihevc)

Slika št. 15: V Dolnjem Logatcu so pridobivali led z Lokve, Logačice in Javornikovega bajerja nad nekdanjim železniškim nasipom.

Slika št. 16: Gostilna in hotel Kramar v Dolnjem Logatcu, okrog leta 1900. Hotel Kramar je slovel po maškeradah, plesnih prireditvah in podobno, ko so goste pričakali s kočijami na železniški postaji in jih odpeljali na zabavo. Ledenico, ki je bila na nasprotni strani ceste, so uporabljali v glavnem za hlajenje pijače, predvsem piva. (5,16)

Slika št. 17: Prerez Javornikove ledenice (A. Mihevc)

Slika št. 18: Lokacije nekdanjih ledenic v Dolnjem Logatcu. Doslej so bile evidentirane tri ledenice: A - Javornikova, B - Kramarjeva, C - Sartorijeva.

Slika št. 19: Sartorijeva ledenica je stala na mestu sedanje garaže (na sliki levo) po 2. svetovni vojni jo je uporabljal slaščičar. (foto: A. Mihevc, 2004)